

Z KART HISTORII

Płk (s) dr Władysław Tkaczew

NADZÓR STRUKTUR MILITARNYCH I SŁUŻB SPECJALNYCH ZSRR NAD WOJSKIEM POLSKIM W LATACH 1945–1956

Po II wojnie światowej wdrażanie narzuconego Polsce systemu stalinowskiego wymagało utworzenia bezwzględnego oraz sprawnego aparatu ucisku, zdolnego do utrzymywania społeczeństwa polskiego w ryzach. Aparat ten był wspierany i kontrolowany przez struktury militarne oraz służby specjalne ZSRR.

1. Służba informacji Wojska Polskiego

Ważnym ogniwem aparatu ucisku w Polsce, oprócz resortu bezpieczeństwa publicznego, była służba informacji WP, stworzona przez kontrwywiad wojskowy Armii Czerwonej *Smiersz* i, w latach 1944-1953, ściśle przez jego funkcjonariuszy kontrolowana. Do grudnia 1953 r. szefem Głównego Zarządu Informacji (GZI) Wojska Polskiego był płk Dymitr Woźniesieński ze *Smierszy*. Oficerowie *Smierszy* w pierwszych dwu latach istnienia tych organów stanowili prawie 100% ich obsady etatowej, a w kolejnych dwu latach około 50% i zajmowali w nich do końca 1947 roku większość kluczowych stanowisk¹.

Organa informacji były rodzajem służby w Wojsku Polskim, powołaną w celu ochrania go przed „wrogą działalnością polityczną” i penetracją obcych

¹ W. Tkaczew, *Powstanie i struktura kontrwywiadu wojskowego Armii Czerwonej „Smiersz”*, w: „Poglądy i Doświadczenia. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Zmechanizowanych”, nr 2, Wrocław 1992, s. 142–151; W. Tkaczew, *Organa informacji Wojska Polskiego w latach 1943–1956. Kontrwywiad wojskowy*, Warszawa 2007, s. 392.

wywiadów. Miała ona także zapobiegać przestępstwom w wojsku i wykrywać oraz ścigać karnie ich sprawców. Służba informacji WP została także od podstaw wyszkolona przez oficerów *Smierszy*².

W pierwszych latach swojego istnienia służba informacji WP bardziej podlegała kontrwywiadowi wojskowemu ZSRR (Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich) niż polskiemu ministrowi obrony narodowej. Świadczą o tym m.in. dokumenty informacyjne i sprawozdawcze z akta archiwalnych służby informacji WP z lat 1943–1945 (m.in. teczka korespondencji

² A. Hilger, *Związek Sowiecki 1945–1991*, w: Ł. Kamiński i K. Persak (red.), *Cze-kiści. Organa bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego 1944–1989*, Warszawa 2010, s. 47–49; P. Kotakowski, *Sowiecki kontrwywiad i aparat bezpieczeństwa w walce z polskim podziemiem niepodległościowym 1944–1945*, w: „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, rok II (LIII) nr 1 (186), Warszawa 2001, s. 6–33; L. Rees, *Bestie w ludzkiej skórze*, w: „Focus”, nr 10, Warszawa 2008, s. 1–3; W. Tkaczew, *Powstanie i struktura kontrwywiadu wojskowego Armii Czerwonej Smiersz...*, s. 142–151. 19.04.1943 roku Przewodniczący Państwowego Komitetu Obrony ZSRR Józef Stalin w Ludowym Komisariacie Obrony – na bazie oddziałów specjalnych NKWD (*Osobyj otdiel*: kontrwywiad wojskowy) – utworzył samodzielny Główny Zarząd Kontrwywiadu „Smiersz” (GUKR „Smiersz”). Jego szefem został Wiktor Abakumow, który od 1941 r. jako zastępca Ł. Berii kierował Głównym Urzędem ds. Kontrwywiadu Armii Czerwonej. Ogniwa „Smiersza” istniały przy sztabach każdej jednostki wojskowej ACZ. Jej głównym zadaniem było ściganie szpiegów i zwalczanie zdrajców. W praktyce jednak sprawowała nadzór nad wszystkimi żołnierzami danej jednostki ACZ. W strukturze organizacyjnej *Smierszy* był *Oddział V, który spełniał m.in. funkcję sądu doraźnego, wydawał masowo wyroki śmierci (obok tej kary normą były wyroki w wymiarze od 10 do 25 lat przymusowych robót)*. Na krótko przed wkroczeniem ACZ do Polski w ramach „Smierszy” utworzono grupy operacyjne. Zajmowały się one szczególnie ściganie pracowników i współpracowników niemieckich służb specjalnych oraz kolaborantów. *Ze służby kontrwywiadowczej Smiersz szybko przekształciła się w instytucję ferującą i wykonującą wyroki (śmierci) oraz organizację spełniającą funkcję wojskowej policji politycznej. Sprawowała ona niepodzielną władzę na froncie oraz terenach przyfrontowych w Polsce i krajach wyzwolanych przez Armię Czerwoną*. Ta ogromna i niekontrolowana władza nad życiem ludzkim, a także możliwości zdobycia dóbr materialnych na terenach „wyzwalanych” zdeprawowała znaczną część oficerów tej służby. Wspomniane grupy operacyjne (w lipcu 1944 r.) zostały powołane przez szefa Wydziału Informacji I AWP, wkrótce po wkroczeniu WP na tereny Lubelszczyzny (por. W. Tkaczew, *Powstanie i działalność organów informacji Wojska Polskiego w latach 1943–1948. Kontrwywiad wojskowy*, Warszawa 1994, s. 149). W maju 1946 roku „Smiersz” została przekształcona w III Zarząd Główny MGB (Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego) ZSRR, którego szefem został gen. Nikołaj Seliwanowski.

szeffa Głównego Zarządu Informacji WP z kierownictwem *Smierszy* za okres 24.02.–14.11.1945 r.). Dopiero w 1946 r. w tej służbie na kierowniczych stanowiskach (i to najniższego szczebla zaczęli pojawiać się oficerowi narodowości polskiej). Ponadto do końca 1948 r. zdecydowaną większość najważniejszych stanowisk kierowniczych w służbie informacji WP (łącznie z Oficerską Szkołą Informacji) zajmowali oficerowie wywodzący się z: NKWD (Ludowy Komisarjat Spraw Wewnętrznych, od 18.10.1946 r. MWD – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych) ZSRR, NKGB (Komitet Bezpieczeństwa Państwowego, od 18.10.1946 r. MGB – Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego) ZSRR, *Smierszy*. Tezę o zależności organów informacji WP od służb specjalnych ZSRR potwierdza m.in. to, że w latach 1944–1948 większość najwyższych stanowisk zajmowali oficerowie wywodzący się ze *Smierszy*: z 3. urzędujących w tym czasie *szefów GZI – 1.*, z 6. urzędujących w tym czasie *zastępców szefa GZI – 4.* (66,7%), z 21. urzędujących w tym czasie *szefów najważniejszych Oddziałów* (Wydziałów) *GZI – 13.* (61,9%), z 22. urzędujących w tym czasie *zastępców szefów najważniejszych Oddziałów* (Wydziałów) *GZI – 17.* (77,3%), z 32. urzędujących w tym czasie *szefów Wydziałów (Oddziałów) Zarządów Informacji Okręgów Wojskowych (OW) – 21.* (65,6%), z 34. *ich zastępców – 22.* (64,7%), z 3. urzędujących w tym czasie *komendantów Oficerskiej Szkoły Informacji – 2.* (66,7%)³.

Niektórzy oficerowie *Smierszy* uczestniczyli w czystkach, jakie miały miejsce przed II wojną światową w ZSRR (z inspiracji lub na polecenie Stalina), a także podczas wojny brali udział w grupach operacyjnych tej organizacji, gdzie mogli nawet wydawać albo wykonywać wyroki śmierci. Tego rodzaju działania oraz przeżycia wojenne wpłynęły negatywnie na charakterystykę wspomnianych oficerów. Tym bardziej, że żyli oni w systemie totalitarnym, w którym uczono pogardy dla ludzi o innych poglądach, nieuznawania podstawowych praw aresztowanych, bezwzględnej i bezkrytycznej wiary w kierownictwo partii komunistycznej. U wielu oficerów *Smierszy* przeżycia te, a także uczestnictwo w aparacie ucisku doprowadziło do zaburzeń osobowości i frustracji⁴. To krótkie odniesienie się do oficerów *Smierszy* jest niezbędne,

³ W. Tkaczew, *Organa informacji Wojska Polskiego w latach 1943–1956...*, s. 392–393.

⁴ E. Duraczyński, *Zdobyczy owoc*, w: „Gazeta Wyborcza z 18.05.1995 r., s. 15; P. Kołakowski, *op. cit.*, s. 2–20; *Relacja* płk Anatola Fejgina z 13.05.1992 roku; L. Rees, *op. cit.*, s. 1–3; W. Tkaczew, *Organa informacji Wojska Polskiego w latach 1943–1956...*, s. 396–398.

ponieważ to oni w latach 1945–1948 szkolili i uczyli zawodu oraz wychowywali polskich oficerów informacji.

Dotychczas przytoczone dane wskazują, że ZSRR miał pełną kontrolę nad kontrwywiadem WP w latach 1944–1948. Do tego trzeba jeszcze dodać około 10 tysięcy żołnierzy (z innych struktur *Smierszy* i różnych jednostek NKWD) działających w Polsce w latach 1945–1947⁵. To dopiero pokazuje zakres nadzoru ZSRR nad naszym państwem i wojskiem.

W latach 1949–1954 funkcjonariusze służb specjalnych ZSRR mieli także duży wpływ na działalność służby informacji WP oraz na szkolenie i wychowanie oficerów polskich. W tym okresie oficerowie sowieccy zajmowali w organach informacji następujące stanowiska kierownicze:

1) **W Głównym Zarządzie Informacji:**

szef GZI (06.1950–31.12.1953 r.); *zastępca szefa GZI* (09.1946–03.1954 r.); *Zarządu I GZI*: *szef* (12.1948–06.1950, 06.1952–05.1954 r.) i jego *zastępca* (10.1949–05.1954 r.); *Zarząd II GZI*: *szef* (06.1950–06.1953 r.) i jego *zastępca* (06.1945–08.1949, 06.1952–05.1954 r.); *Zarząd III GZI*: *szef* (02.1950–06.1953 r.) i jego *zastępca* (05.1946–10.1951, 05.1952–06.1953 r.); *Zarząd IV GZI*: *szef* (04.1954–06.1955 r.); *Oddział Tajny GZI*: *szef* (03.1948–01.1950 r.) i jego *zastępca* (03.1953–06.1954 r.);

2) **W terenowych organach informacji:**

Zarząd Informacji (ZI) Krakowskiego OW: *szef* (05.1945–07.1950 r.) i jego *zastępca* (06.1948–02.1949, 06.1950–11.1953 r.); *ZI Pomorskiego OW*: *szef* (05.1949–06.1954 r.) i jego *zastępca* (03.1948–06.1949 r.); *ZI Warszawskiego OW*: *szef* (08.1951–06.1954 r.) i jego *zastępca* (05.1946–10.1951 r.); *ZI Śląskiego OW*: *szef* (08.1947–03.1954 r.); *ZI Marynarki Wojennej*: *szef* (06.–09.1949 r.) i jego *zastępca* (10.1945–06.1954 r.); *ZI Wojsk Lotniczych*: *szef* (07.1949–05.1953 r.) i jego *zastępca* (06.1947–06.1954 r.); *Oficerska Szkoła Informacji*: *komendant* (02.1951–06.1954 r.)⁶.

Z powyższych danych wynika, że podczas największych represji politycznych (w latach 1949–1953) w Wojsku Polskim we wszystkich ważnych komórkach organizacyjnych organów informacji WP na stanowisku szefa lub zastępcy był oficer z MGB (lub z byłej *Smierszy*). Natomiast w latach 1954–1956 oficerowie sowieccy byli *doradcami* (realnie nadzorcami) w ważnych instytucjach

⁵ P. Pleskot, „*Tarcza partii i narodu*”. *Kontrwywiad Polski Ludowej 1945–1956. Zarys struktury i wybór źródeł*, Warszawa 2010, s. 16.

⁶ W. Tkaczew, *Organa informacji Wojska Polskiego w latach 1943–1956...*, s. 393–394.

naszego wojska. Podobnie było w służbie informacji WP. Świadczy o tym m.in. rozkaz personalny ministra obrony narodowej RP nr 436 z 27.04.1954 r. wyznaczający gen. mjr (z MGB ZSRR) Siergieja Karandaszowa na stanowisko doradcy szefa Głównego Zarządu Informacji WP. W latach 1954–1956 szefowie ważniejszych zarządów GZI WP mieli doradców z (MGB, od 04.1954 r. KGB) ZSRR: Zarząd I GZI – płk Antoni Kozak; Zarząd II GZI – płk Jakow Szczukin; Zarząd IV (śledczy) GZI – płk Michał Krasnow⁷.

W latach 1945–1956 szefami GZI byli: płk Piotr **Kożuszko** (09.1944–12.1945 S), płk Jan Rutkowski (12.1945-05.1947), płk Stefan Kuhl (05.1947–06.1950), płk Dymitr **Woźniesieński** (06.1950-12.1953 S), płk Karol Bąkowski (12.1953–12.1956), płk Aleksander Kokoszyn (24.12.1956–16.01.1957)⁸. **S – Smiersz**

W latach 1945–1956 zastępcami szefa GZI byli: płk Franciszek **Bycan** (09.1944–10.1945 S), płk Jan **Poniedziałnikow** (03.1945–12.1945 S), płk Anatol Fejgin (08.1945–02.1950), płk Eugeniusz Zadrzyński (09.1945-05.1946), płk Adam **Gajewski** (12.1945–12.1946 S), płk Dymitr **Woźniesieński** (09.1946–06.1950 S), płk Jerzy Dobrowolski (10.1949–06.1953), płk Antoni **Skulbaszewski** (08.1950–03.1954 S), płk Władysław Kochan (04.1954–11.1954), płk Edmund Radzieńczak (07.1955–12.1956), płk Michał Goleniewski (12.1955–12.1956)⁹.

Nadzór kontrwywiadowczy nad WP realizowany przez służbę informacji przejawiał się m.in. w wyłanianiu ze środowiska wojskowego osób, które ze względów politycznych i innych powinny być represjonowane karnie lub w inny sposób (np. wydalenie z WP, obniżenie stopnia wojskowego, zablokowanie awansu, wyznaczenie na niższe stanowisko służbowe, itd.). Służba informacji WP występowała do sądów lub upoważnionych przełożonych z formalnymi wnioskami o podjęcie stosownych działań represyjnych. Oczywiście jest to, że decyzje o represjach karnych podejmował sąd, a o dyscyplinarnych przełożeni żołnierzy.

Przełożonym szefa Głównego Zarządu Informacji WP był: **od 1.11.1945 r. do 31.01.1950 r. I. wiceminister obrony narodowej** (gen. dyw. Marian Spychalski 1.11.1945-31.03.1949, gen. bryg. Edward Ochab 1.04.1949-31.01.1950), a **od 1.02.1950 r. minister obrony narodowej** (marszałek Konstanty Rokossowski 7.11.1949-12.11.1956, gen. dyw. Marian Spychalski 13.11.1956-31.12.1956). Należy zaznaczyć, że w latach 1945-1950 I. wiceministrowi obrony narodowej podporządkowano także: Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy WP, Naczelny Sąd Wojskowy, Naczelną Prokuraturę Wojskową. Natomiast

⁷ Tamże, s. 21–36.

⁸ Tamże, s. 21.

⁹ Tamże.

Tabela nr 1 Ilość oficerów informacji WP w latach 1945-1956¹⁰

Data	Oficerowie informacji WP	W tym oficerów Smierszy, MGB	Oficerowie całego WP	Żołnierzy w WP
01.05.1945	783	<i>731</i>	38298	378922
31.12.1945	1004	<i>573</i>	36000	217893
31.12.1946	807	<i>222</i>	30000	177939
31.12.1947	709	<i>68</i>	23000	136147
31.12.1948	791	<i>31</i>	19271	129783
12.08.1949	831	<i>34</i>	25000	176606
31.12.1950	776	<i>32</i>	30000	223496
31.12.1951	1051	<i>32</i>	35000	344291
31.12.1952	1252	<i>32</i>	54000	356345
31.12.1953	1520	<i>32</i>	51500	370448
31.12.1954	1336	–	52444	358892
31.12.1955	1478	–	53377	337423
11.12.1956	1307	–	43500	337413

od końca 1950 do końca 1956 roku Najwyższy Sąd Wojskowy i Naczelna Prokuratura Wojskowa podlega ministrowi obrony narodowej¹¹.

Wymienieni przełożeni służby informacji WP byli członkami najwyższych władz partyjnych Polski w omawianym okresie jej dziejów. Dlatego

¹⁰ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Sztab Generalny, Oddział I Protokół 847/465, *Ludowe Wojsko Polskie 1945–1956*. „Dzielo I”, cz. V Załączniki, s. 248–251; L. Grot, T. Konecki, E. Nalepa, *Pokojowe dzieje Wojska Polskiego*, Warszawa 1988, s. 38–45, 129–134; Z. Palski, *Agentura informacji wojskowej w latach 1945–1956*, Warszawa 1992, zał. nr 4; *Mała kronika ludowego Wojska Polskiego 1943–1973*, oprac. M. Plikus, Warszawa 1975, s. 495; *Rozwój Ludowego Wojska Polskiego w latach 1956–1980*, Warszawa 1986, s. 10; W. Tkaczew, *Organa informacji Wojska Polskiego 1943–1956...*, s. 371–392. Pomiedzy 14.05.1943 r. a 1.05.1945 r. w organach informacji WP służyło 750 oficerów *Smierszy*, z których 19 zginęło w czasie II wojny światowej. Do organów informacji WP przyjęto: 17 Polaków w 1944 roku, 35 oficerów narodowości polskiej w dniu 1.05.1945 roku.

¹¹ L. Grot, T. Konecki, E. Nalepa, *op. cit.*, s. 48–58, 177–189, 351–352; *Mała encyklopedia wojskowa*, t. 3, Warszawa 1971, s. 185–186; J. Poksiński, „TUN”. *Tatar – Utnik – Nowicki*, Warszawa 1992, s. 74, 82–89, 236; W. Tkaczew, *Organa informacji Wojska Polskiego w latach 1943–1956...*, s. 19–20. W omawianym okresie I wiceministrami ON byli: gen. dyw. Marian Spychalski (30.03.1945–31.03.1949), gen. bryg. Edward Ochab (1.04.1949–12.06.1950 r.). W 1950 r. rozformowano I. wiceministerstwo obrony narodowej. W kwietniu 1950 r. GZP-W WP przemianowano na Główny Zarząd Polityczny WP, którym kierowali: gen. bryg. Marian Naszkowski (13.06.1950–2.10.1952), gen. dyw. Kazimierz Witaszewski (3.10.1952–2.10.1956), gen. dyw. Marian Spychalski (24.10–13.11.1956), gen. dyw. Janusz Zarzycki (14.11.1956–11.05.1960).

nie dziwi to, że represje polityczne i karne w WP były inspirowane, a często kierowane przez Biuro Polityczne Komitetu Centralnego posiadających realną władzę partii politycznych (Polska Partia Robotnicza – PPR, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza – PZPR), które 31.10.1944 r. przejęło całkowite zwierzchnictwo nad Wojskiem Polskim. W związku z tym powołano Wydział Wojskowy Komitetu Centralnego (KC) PPR (1944–1948). Następnie Komisję Wojskową Biura Politycznego KC PZPR (1949–1956), która m.in. podjęła decyzję o czystkach politycznych w WP, a także o aresztowaniu kontradmirała Adama Mohuczego, płk Terleckiego oraz płk rez. Hilarego Sipowicza. Komisja ta była szczególnie aktywna w latach 1949–1951 (jej członkami wtedy byli: prezydent RP Bolesław Bierut; minister obrony narodowej RP, marszałek Konstancy Rokossowski z AR; zastępca ministra obrony narodowej RP, gen. Stanisław Popławski z AR; szef Sztabu Generalnego WP, gen. Władysław Korczyz z AR; Jakub Berman; sekretarz KC gen. bryg. Edward Ochab; wicepremier Hilary Minc; gen. bryg. Marian Naszkowski; sekretarz komisji płk Juliusz Burgin). Inicjatorem represji politycznych realizowanych w WP była także istniejąca w latach 1949–1956 Komisja Biura Politycznego KC PZPR ds. Bezpieczeństwa Publicznego. Jej kluczowe decyzje dotyczące represji oraz śledztw były podejmowane w gronie trzyosobowym (B. Bierut, J. Berman, Stanisław Radkiewicz). Najważniejszą osobą w obu komisjach był ich przewodniczący B. Bierut. W latach 1943–1956 zajmował on jeszcze szereg kluczowych stanowisk w Polsce (Przewodniczący Krajowej Rady Narodowej, sekretarz generalny PPR, przewodniczący oraz pierwszy sekretarz PZPR, premier). Bolesław Bierut był także najważniejszym kreatorem i zlecniodawcą represji politycznych oraz karnych, realizowanych w Wojsku Polskim (w latach 1949–1954)¹². Niewątpliwie był on w dużym stopniu uzależniony od gremiów kierowniczych ZSRR, które go inspirowały do inicjowania represji przeciwko określonym osobom i grupom społecznym w Polsce. Należy przy tym pamiętać, że dzięki zwycięstwom Armii Czerwonej oraz za *przyzwoleniem mocarstw zachodnich* ZSRR otrzymał własną strefę bezpieczeństwa w Europie, w której miał praktycznie nieograniczone wpływy. Za akceptacją *Zachodu* to Józef Stalin decydował o kształtowaniu systemu politycznego w Polsce *od lipca 1944 r. do lata 1945 r.* Dlatego w latach 1944–1945 Polska została poddana terrorowi sowieckich organów bezpieczeństwa, które miały zniszczyć przeciwników stalinowskiego podziału

¹² W. Tkaczew, *Organa informacji Wojska Polskiego w latach 1943–1956...*, s. 398–399, 416.

Europy oraz sparaliżować ich bazę społeczną. Działania takie miały także zagwarantować stabilność nowej władzy w Polsce i zachowanie nad nią kontroli przez ZSRR. Interesy *Kremla* zabezpieczała także *Północna Grupa Wojsk AR*, stacjonująca na terenie Polski do grudnia 1956 roku (bez stosownej umowy międzynarodowej z rządem Polski). To także można uznać za pewną formę okupacji, umożliwiającą maksymalny nadzór nad Polską w latach 1945–1956¹³.

2. Wywiad wojskowy Polski w latach 1945–1956

Początki wywiadu wojskowego Polski Ludowej wiążą się z utworzeniem w sierpniu 1944 roku Sztabu Głównego Naczelnego Dowództwa WP, a w jego ramach Oddziału Rozpoznawczego. 18.07.1945 roku przemianowano go na Oddział II, a od listopada 1951 r. na Zarząd II Sztabu Generalnego WP. Była to niezależna od kontrwywiadu wojskowego odrębna struktura organizacyjna, podlegająca szefowi Sztabu Generalnego WP. Szefami wywiadu wojskowego w omawianym okresie byli:

- płk Nikonor Gołośnicki z **NKWD** ZSRR (8.08.1944-10.08.1945);
- płk Marceli Domaradzki (10.08.1945-31.12.1945);
- płk Wacław Komar (1.01.1946-01.1950);
- gen. bryg. Konstanty Kasznikow z **MGB** ZSRR (02.1950-07.1951);
- płk Igor Suchecki z **MGB** ZSRR (07.1951-02.1953);
- płk Fiodor Wiedmied z **KGB** ZSRR (02.1953-30.11.1955);
- płk Tadeusz Jedynak (30.11.1955-27.11.1956);
- gen. dyw. Grzegorz Korczyński (27.11.1956-2.08.1965)¹⁴.

Z powyższego wynika, że w omawianym okresie sowieccy oficerowie przez sześć lat kierowali polskim wywiadem wojskowym.

¹³ J. Ciechanowski, *Na pożarcie*, w: „Gazeta Wyborcza z 18.05.1995 r., s. 12–13; E. Duraczyński, *op. cit.*, s. 15; A. Paczkowski, *Polska droga przez stalinizm*, w: „Polityka”, nr 10, Warszawa 2003, s. 68–70.

¹⁴ A. Dudek, A. Paczkowski, *Polska. Organizacja i struktura organów bezpieczeństwa*, w: Ł. Kamiński i K. Persak (red.), *Czekiści. Organa bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego 1944–1989*, Warszawa 2010, s. 397.

3. Zarząd X Sztabu Generalnego Armii Radzieckiej¹⁵

Realizując imperialną politykę globalną po drugiej wojnie światowej ZSRR coraz to większą wagę przykładał do wykorzystywania własnych specjalistów wojskowych w innych państwach świata. Nadzorowali oni siły zbrojne państw *demokracji ludowej* i wspierali państwa powstające w wyniku rozpadu systemu kolonialnego (szczególnie te, które współpracowały militarnie z ZSRR). Zakres oraz sposób ich działania zależał od decyzji Biura Politycznego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KPZR) i resortu obrony ZSRR¹⁶.

W marcu 1951 roku – na bazie stanu osobowego II. Głównego Zarządu Sztabu Generalnego (**GRU**)¹⁷ Armii Radzieckiej – minister Spraw Wojskowych ZSRR utworzył Zarząd X, który miał odpowiadać za współpracę wojsko-

¹⁵ B. Potyrała, R. Fudali, *Od zwycięstwa do upadku. Siły Zbrojne Związku Radzieckiego 1945–1991*, Warszawa 2009, s. 17, 82–83. Do 2.06.1946 r. Sztab Generalny RKKA (Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej). Od 3.06.1946 r. do 28.06.1950 r. Sztab Generalny Sił Zbrojnych ZSRR. Od 29.06.1950 r. do 19.09.1955 r. Sztab Generalny Armii Radzieckiej. Od 20.09.1955 r. Sztab Generalny Sił Zbrojnych ZSRR.

¹⁶ Tamże, s. 16-81. Ludowy Komisariat Sił Zbrojnych ZSRR w marcu 1946 roku otrzymał nazwę Ministerstwo Sił Zbrojnych ZSRR. W latach **1946–1950 ministrami Sił Zbrojnych ZSRR** byli: generalissimus Józef Stalin (02.1946–03.1947), marsz. ZSRR Mikołaj Bułganin (03.1947–03.1949), marsz. ZSRR Aleksander Wasilewski (03.1949–02.1950). W latach **1950–1953 ministrem Ministerstwa Spraw Wojskowych ZSRR** był marsz. ZSRR Aleksander Wasilewski (02.1950–03.1953 r.). W latach **1953–1991 ministrami Ministerstwa Obrony ZSRR** byli: marsz. ZSRR Mikołaj Bułganin (03.1953–02.1955), marsz. ZSRR Geоргij Żukow (02.1955–10.1957), marsz. ZSRR Rodion Malinowski (10.1957–03.1967), marsz. ZSRR Andriej Greczko (03.1967–04.1976), marsz. ZSRR Dimitrij Ustinow (04.1976–12.1984), marsz. ZSRR Siergiej Sokołow (12.1984–05.1987), marsz. ZSRR Dimitrij Jazow (05.1987–08.1991), gen. armii Michaił Moisiejew (22–23.08.1991), marsz. lotnictwa Jewgienij Szaposznikow (08–12.1991 r.). W 1952 roku Wszechniżkowska Komunistyczna Partia bolszewików – WKP (b) zmieniła nazwę na KPZR.

¹⁷ Tamże, s. 89–90. **GRU**, Główny Zarząd Wywiadowczy (ros. Głównoje Razwiedydwiatielnoje Uprawlenie, centralny organ wywiadu wojskowego ZSRR, funkcjonujący pod tą nazwą od lutego 1942 roku). W lutym 1951 roku szefem Głównego Zarządu Wywiadu i zastępcą szefa Sztabu Generalnego został gen. lejtn. Michaił Szalin. W okresie wojny był szefem sztabu armii, a po wojnie komendantem Wojskowej Akademii Dyplomatycznej, którą w 1946 roku tworzył od podstaw. Akademia ta ściśle współpracowała z Głównym Zarządem Wywiadu, ponieważ kształcono w niej: pracowników dyplomacji, attache' wojskowych, wywiadowców.

wą z innymi państwami. Został on bezpośrednio podporządkowany jednemu z pierwszych zastępców szefa Sztabu Generalnego Armii Radzieckiej (AR).

Początkowo kierowany przez gen. mjr. Georgija Sidorowicza Zarząd X Sztabu Generalnego AR¹⁸ składał się z dwóch oddziałów: operacyjnego i wschodniego. Wkrótce powiększyła się struktura tego zarządu. Dlatego miał on trzy kierunki operacyjne, realizowane przez: oddział operacyjno-taktycznego przygotowania i kształcenia kadr oficerskich; oddział organizacyjno-mobilizacyjny; oddział uzbrojenia, technicznego wyposażenia, licencji, prac naukowo-badawczych i analizy doświadczeń. Łączna liczba pracowników Zarządu X wzrosła do 184 osób (w tym 166 wojskowych i 18 pracowników cywilnych)¹⁹.

Do podstawowych zadań Zarządu X należało: kierowanie radzieckich doradców wojskowych do innych państw; wysyłanie misji wojskowych i utrzymywanie współpracy, przede wszystkim w zakresie spraw operacyjnych. Do zadań Zarządu X Sztabu Generalnego AR należała także obsada attache' wojskowych. W latach 1947–1956 na czele służby wojskowo-dyplomatycznej stali: generał lejtnant N.W. Sławin (1947–1949), generał lejtnant M.I. Dratwin (1949–1951), generał lejtnant Iwan G. Rubin (1951–1955), generał lejtnant Siergiej W. Sokołow (1955–1961). Zarząd X ściśle współpracował z Wojskową Akademią Dyplomatyczną, która kształciła na trzech kierunkach: pracowników dyplomacji wojskowej, attache' wojskowych, funkcjonariuszy wywiadu²⁰. Absolwenci tej uczelni (najczęściej z wywiadu) byli wykorzystywani jako doradcy wojskowi m.in. w państwach *demokracji ludowej* (także w Polsce). W tych państwach byli pewnego rodzaju nadzorcami, pilnującymi tam interesów imperialnych ZSRR²¹.

¹⁸ B. Potyrała, R. Fudali, *op. cit.*, s. 91–118; B. Potyrała, *Zarząd X Sztabu Generalnego Armii Radzieckiej a Układ Warszawski*, w: Biuletyn Informacyjny Zarządu Okręgu Towarzystwa Wiedzy Obronnej we Wrocławiu (dalej Biuletyn Informacyjny), nr 13/2009, Wrocław 2009, s. 31–32. Szefem nowo powołanego Zarządu X został gen. mjr wojsk pancernych Georgij Sidorowicz, który w 1951 roku pełnił służbę w Sztabie Generalnym. W latach wojny był szefem sztabu korpusu pancernego i armii pancernej. Zarządem X kierował do listopada 1953 roku. Kolejnymi szefami Zarządu X byli: gen. armii Aleksiej Innokientjewicz Antonow (04.1954–02.1961), gen. płk Nikołaj Gusiew (02.1961–05.1962), gen. płk lotnictwa Nikołaj Pawłowicz Dagajew (06.1962–07.1975), gen. płk lotnict. Grigorij Skorikow (07.1975–1978), gen. płk Nikołaj Aleksandrowicz Zotow (1978–09.1985), gen. lejtnant Jurij Kondakow (09.1985–1988), gen. płk Jewgienij Kiriłowicz Smirnow (1988–1.07.1991 r.).

¹⁹ Tamże, s. 31–32.

²⁰ B. Potyrała, R. Fudali, *op. cit.*, s. 91.

²¹ W. Tkaczew, *Zależność Wojska Polskiego od struktur Układu Warszawskiego*, w: „Biuletyn Informacyjny”, nr 13/2009, Wrocław 2009, s. 51–52.

Oficjalnie do podstawowych obowiązków sowieckich doradców wojskowych należało szkolenie kadr dowódczych, opracowywanie założeń planów obrony i doktryny wojennej danego państwa²².

Po odwołaniu w 1953 roku generała majora wojsk pancernych Georgija S. Sidorowicza, szefem Zarządu X Sztabu Generalnego AR został generał lejtnant służby inżynieryjno-technicznej Andrej P. Bajkow. Stanowisko to zajmował krótko, bo do 1954 roku. W 1954 roku miała miejsce reorganizacja Zarządu X. Jego szef stawał się jednocześnie pierwszym zastępcą szefa Sztabu Generalnego AR. Na to stanowisko został powołany generał armii Aleksiej Innokientiewicz Antonow²³. W maju 1955 roku utworzono Dowództwo Zjednoczonych Sił Zbrojnych (ZSZ) Układu Warszawskiego. Szefem sztabu ZSZ UW został gen. A. I. Antonow, który jednocześnie zachował funkcję pierwszego zastępcy szefa Sztabu Generalnego AR i stanowisko szefa Zarządu X. Wiosną 1956 r. Zarząd X Sztabu Generalnego AR na prawach wydzielonego zarządu wszedł w skład sztabu Dowództwa Zjednoczonych Sił Zbrojnych UW. Zarządem tym do 1961 r. kierował gen. A. I. Antonow. Za jego czasów wzrosło znaczenie Zarządu X w realizacji sowieckiej polityki imperialnej. W tym okresie modyfikacji uległy stosunki między ZSRR a państwami *demokracji ludowej* po uchwałach XX zjazdu (14-25.02.1956 r.) KPZR, na którym potępiono „kult jednostki”. Nowe trendy w tych stosunkach zapoczątkowały też przemiany październikowe z 1956 roku w Polsce oraz powstanie antykomunistyczne Węgrów. W Polsce znacznie ograniczono obecność sowieckich doradców wojskowych, kierowanych tam przez Zarząd X Sztabu Generalnego ZSRR²⁴.

Jednak niezależnie od liczebności *Północnej Grupy Armii Radzieckiej* oraz przedstawicieli Zjednoczonego Dowództwa Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego w latach 1951–1991 – Zarząd X Sztabu Generalnego AR skierował do Polski 12.983 oficerów²⁵. W latach 1950–1991 na Węgrzech (oprócz *Południowej Grupy Wojsk Radzieckich*) znajdowało się jeszcze 9.349 przedstawicieli tego Zarządu X. W Czechosłowacji w latach 1946–1991 prze-

²² B. Potyrała, R. Fudali, *op. cit.*, s. 91.

²³ Generał A. I. Antonow przed powołaniem na stanowisko szefa Zarządu X był dowódcą Zakaukaskiego Okręgu Wojskowego. Znany w środowisku wojskowych jako wysokiej klasy pracownik sztabowy. Tatar, oficer armii carskiej i uczestnik pierwszej wojny światowej. W latach 1945-1946 zajmował stanowisko szefa Sztabu Generalnego ACz (AR) i jako jedyny generał radziecki nagrodzony został orderem „Zwycięstwa”.

²⁴ B. Potyrała, R. Fudali, *op. cit.*, s. 103; B. Potyrała, *op. cit.*, s. 32–33.

²⁵ B. Potyrała, *op. cit.*, s. 33.

bywało 14.867 reprezentantów Zarządu X Sztabu Generalnego AR (obok służących w *Centralnej Grupie Wojsk Radzieckich*)²⁶.

4. Wpływ Układu Warszawskiego na WP i państwa satelickie ZSRR

W 1954 roku rząd Republiki Federalnej Niemiec (RFN) podjął oficjalne starania o przyjęcie do NATO. Wywołało to gwałtowne protesty w Polsce, Czechosłowacji, Francji, NRD i ZSRR. W dniach 29.11–2.12.1954 roku w Moskwie odbyła się konferencja ośmiu państw (Czechosłowacji, Albanii, Bułgarii, NRD, Polski, Rumunii, Węgier, ZSRR), której uczestnicy wystąpili przeciw remilitaryzacji RFN. Zagrozili przy tym, że jeśli RFN zostanie przyjęta do NATO, to państwa biorące udział w konferencji utworzą własną organizację polityczno-wojskową i obronną. Groźba ta nie powstrzymała USA i RFN została przyjęta (5.05.1955 roku) do NATO²⁷.

W tej sytuacji 11.05.1955 r. w Warszawie zebrali się przedstawiciele rządów państw uczestniczących we wspomnianej konferencji. Efektem kilkudniowych obrad był *Układ o Przyjaźni, Współpracy i Pomocy Wzajemnej*, podpisany 14.05.1955 roku. Uczestnicy spotkania warszawskiego podjęli też *Uchwałę o utworzeniu Zjednoczonego Dowództwa Sił Zbrojnych Państw-Stron Układu Warszawskiego*. Deklaratywnie był to układ obronny, który potocznie nazywano *Układem Warszawskim* albo *Paktem Warszawskim*. Układ ten wszedł w życie 6.06.1955 roku. Miał obowiązywać przez 20 lat, ale termin ten automatycznie przedłużano na dalsze 10 lat – dla tych wszystkich państw członkowskich, które na rok przed upływem tego okresu nie wypowiedzą Układu Warszawskiego²⁸.

²⁶ Tamże.

²⁷ M. Jurek, E. Skrzypkowski, *Tarcza pokoju. XX-lecie Układu Warszawskiego*, Warszawa 1975, s. 26–31; A. Kłafkowski (przewodniczący komitetu redakcyjnego), *Encyklopedia prawa międzynarodowego i stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1976, s. 403–404; A. Marcinkowski, *Polska w Układzie Warszawskim*, Warszawa 1985, s. 54–59; J. Palmowski (kier. zespołu), *Słownik najnowszej historii świata 1900–2007*, Warszawa 2008, t. 4, s. 110–111; W. Tkaczew, *Zależność Wojska Polskiego...*, s. 50–51.

²⁸ A. Antoszewski i R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, Wrocław 1996, s. 423–424; M. Jurek, E. Skrzypkowski, *op. cit.*, s. 30, 52–54, 360–363 (tekst *Układ o Przyjaźni, Współpracy i Pomocy Wzajemnej*); A. Kłafkowski, *op. cit.*, s. 403; A. Marcinkowski, *op. cit.*, s. 61–63; W. Tkaczew, *Zależność Wojska Polskiego...*, s. 51.

4.1. Zarys struktury organizacyjnej, celów i zadań Układu Warszawskiego

Układ Warszawski był pewnego rodzaju reakcją na powstanie NATO. Jego zasadniczy cel to dążenie do ujednoczenia polityki zagranicznej i militarnej ZSRR oraz państw od niego uzależnionych. Istotnym czynnikiem implikującym powstanie Układu Warszawskiego była też zmiana sposobu kierowania przez ZSRR armiami krajów satelickich. Zamiast doradców (tworzących niezbyt przychylną atmosferę dla ZSRR) zdecydowano się na stworzenie formalnej struktury, nadzorującej wojska *państw sprzymierzonych*. Układ stanowił także wygodne narzędzie ingerowania w wewnętrzne sprawy krajów członkowskich. Naprzeciw siebie stanęły więc dwa potężne bloki polityczno-wojskowe: NATO i Układ Warszawski (UW). Oba głosiły, że mają charakter obronny. Pomimo tych deklaracji nastąpiło ponowne zaostrzenie sytuacji i przyśpieszenie zbrojeń. Fakt ten oddziaływał negatywnie na atmosferę polityczną tak w ZSRR, jak i w całej Europie. Rolę przywódczą w NATO spełniały Stany Zjednoczone. Jednak pozostałe państwa członkowskie tego Paktu miały bezpośredni, realny wpływ na kształtowanie jego polityki i podejmowane decyzji. W Układzie Warszawskim sytuacja była inna. Pakt ten miał raczej charakter dekoracyjno-propagandowy²⁹.

O wszystkich istotnych sprawach dla Układu decydowali przywódcy ZSRR. Najważniejszym organem UW był Doradczy Komitet Polityczny (DKP), do którego wchodziła przedstawiciele wszystkich państw członkowskich. Każde państwo posiadało jeden głos, a podejmowane tam decyzje były jednomyślne. Komitet ten rozstrzygał wszystkie węzłowe problemy powstające w związku z realizacją zadań UW, mógł on także powoływać inne organy pomocnicze. Organy UW w rzeczywistości miały charakter fasadowy, ponieważ wszelkie decyzje były podejmowane pod dyktando *Kremla*. W Sztabie Generalnym Armii Radzieckiej był wspomniany Zarząd X, który kierował armiami państw uzależnionych od ZSRR. Jego rola nie zmieniła się także po powstaniu UW. Przeprowadzane dość rzadko – głośno reklamowane – narady DKP uchwałyły zazwyczaj tylko rezolucje, wcześniej przygotowane przez ZSRR³⁰. Realizacją

²⁹ B. Bankowicz, M. Bankowicz, A. Dudek, *Słownik Historii XX wieku*, Kraków 1992, s. 328; J. Eisler, R. Kupiecki, M. Sobańska-Bondaruk, *Świat i Polska 1939–1992*, Warszawa 1993, s. 230–231; A. Garlicki, *Historia 1939–1997/98. Polska i Świat*, Warszawa 1998, s. 271; J. Palmowski, *op. cit.*, t. 5, s. 192–193.

³⁰ B. Bankowicz, M. Bankowicz, A. Dudek, *op. cit.*, s. 328; J. Eisler, R. Kupiecki, M. Sobańska-Bondaruk, *op. cit.*, s. 230–231; Encyklopedia Gazety Wyborczej (Wydawnictwo Naukowe PWN), t. 19, Kraków 2006, s. 492; A. Garlicki, *op. cit.*, s. 271; J. Pal-

postanowień DKP zajmowały się *organy wykonawcze UW* tj.: *Zjednoczone Dowództwo Sił Zbrojnych* [(z siedzibą w Moskwie), któremu podlegały: *Zjednoczone Siły Zbrojne (ZSZ)*, *Naczelny Dowódca ZSZ*, *Sztab ZSZ*]; *Komitet Ministrów Obrony* (powołany przez DKP 17.03.1969 r.); *Komitet Ministrów Spraw Zagranicznych* (utworzony 17.03.1969 r.); *Zjednoczony Sekretariat*³¹.

4.1.1. Doradczy Komitet Polityczny Układu Warszawskiego

Jako najważniejszy organ polityczny Układu Warszawskiego – Doradczy Komitet Polityczny kierował całokształtem spraw związanych z działalnością i istnieniem Paktu. *Czuwał też nad rozwiązywaniem sporów międzynarodowych, na drodze pokojowej. Konsultował się we wszystkich ważnych sprawach międzynarodowych, zwłaszcza w sprawach dotyczących wspólnej obrony. Podejmował decyzje co do kroków, jakie należało przedsięwziąć w celu utrzymania pokoju. Decydował o przedsięwzięciach natury wojskowej*³². Do najistotniejszych zadań DKP zaliczono: *organizowanie konsultacji w celu wypracowania wspólnych poglądów na wszystkie ważne wydarzenia w skali międzynarodowej dotyczące interesów państw-sygnatariuszy oraz wytyczanie głównych kierunków ich polityki zagranicznej; zwoływanie posiedzeń oraz podejmowanie decyzji o działaniach mających na celu utrzymanie pokoju i bezpieczeństwa, a w wypadku agresji przeciwko któremuś z uczestników układu zagwarantowanie wspólnej obrony; wysłuchiwanie sprawozdań naczelnego dowódcy Zjednoczonych Sił Zbrojnych o stanie koalicyjnej obronności oraz podejmowanie ogólnych decyzji w zakresie organizacji i rozwoju działalności Zjednoczonych Sił Zbrojnych oraz Zjednoczonego Dowództwa; zapewnienie współdziałania i rozszerzenia kontaktów między państwami-sygnatariuszami w dziedzinie politycznej, ekonomicznej, wojskowej i kulturalnej; rozpatrywanie i podejmowanie decyzji dotyczących umacniania zdolności obronnej państw członkowskich*³³.

W pracy Doradczego Komitetu Politycznego zazwyczaj brali udział: pierwsi sekretarze partii komunistycznych i robotniczych państw sygnatariuszy, a także prezesi rady ministrów oraz ministrowie spraw zagranicznych i mini-

mowski, *op. cit.*, t. 5, s. 192–193; W. Tkaczew, *Zależność Wojska Polskiego...*, s. 52. Doradczy Komitet Polityczny UW został utworzony 20.01.1956 roku.

³¹ W. Tkaczew, *Zależność Wojska Polskiego...*, s. 53–64.

³² M. Jurek, E. Skrzypkowski, *op. cit.*, s. 335; *Mała encyklopedia wojskowa*, t. 3, Warszawa 1971, s. 418; W. Tkaczew, *Zależność Wojska Polskiego...*, s. 53.

³³ J. Kaczmarek, Cz. Staciwa, S. Zapolski, *Doktryna wojenna*, Warszawa 1982, s. 165; A. Marcinkowski, *op. cit.*, s. 113–117; W. Tkaczew, *Zależność Wojska Polskiego...*, s. 53–54.

strowie obrony tych państw. W posiedzeniach DKP uczestniczył też naczelny dowódca Zjednoczonych Sił Zbrojnych UW. 27-28.01.1956 roku w Pradze odbyło się pierwsze posiedzenie Doradczego Komitetu Politycznego. Podjęto tam szereg decyzji, m.in.: *zatwierdzono Statut Zjednoczonego Dowództwa Zjednoczonych Sił Zbrojnych UW* i rozstrzygnięto zagadnienia organizacyjne, związane z działalnością Zjednoczonych Sił Zbrojnych; ustalono, że przy DKP zostaną powołane organy pomocnicze: *Stała Komisja* (której zadaniem będzie opracowywanie zaleceń dotyczących zagadnień polityki międzynarodowej), *Zjednoczony Sekretariat* (złożony z przedstawicieli wszystkich państw-stron UW); że opisane organy pomocnicze będą miały swoją siedzibę w Moskwie. Kolejnym ważnym posiedzeniem Doradczego Komitetu Politycznego było to, które odbyło się w Budapeszcie (17.03.1969 roku). Zatwierdzono tam: *Statut Komitetu Ministrów Obrony*; nowy *Statut Zjednoczonego Dowództwa Zjednoczonych Sił Zbrojnych UW*. Przy Dowództwie Zjednoczonych Sił Zbrojnych utworzono *Radę Wojskową* (w jej składzie byli: zastępcy Naczelnego Dowódcy ZSZ, szef Sztabu ZSZ)³⁴.

Doradczy Komitet Polityczny spełniał rolę stymulatora i najważniejszego koordynatora działalności politycznej oraz gospodarczej i wojskowej państw, należących do UW. W dziedzinie militarnej Układu Warszawskiego sterował działalnością jego najważniejszych instancji wojskowych. Dlatego: mianował naczelnego dowódcę Zjednoczonych Sił Zbrojnych; rozpatrywał i zatwierdzał wszelkie przedsięwzięcia związane z doskonaleniem struktur i mechanizmów działania systemu dowodzenia Zjednoczonymi Siłami Zbrojnymi; był organem kierującym, a także kontrolującym i inspirującym w odniesieniu do działalności Naczelnego Dowództwa oraz Sztabu Zjednoczonych Sił Zbrojnych UW³⁵.

4.1.2. *Zjednoczone Dowództwa Zjednoczonych Sił Zbrojnych UW*

14.05.1955 roku państwa-strony Układu Warszawskiego podjęły uchwałę w sprawie utworzenia *Zjednoczonego Dowództwa Sił Zbrojnych*. Do zadań Zjednoczonego Dowództwa należała realizacja oraz bezpośrednia koordynacja zamierzeń o charakterze wojskowym członków Układu i przygotowanie ich do skutecznej obrony w wypadku napaści zbrojnej. Organem wykonaw-

³⁴ M. Jurek, E. Skrzypkowski, *op. cit.*, s. 335–350; J. Kaczmarek, Cz. Staciwa, S. Zapolski, *op. cit.*, s. 151–153; A. Klafkowski, *op. cit.*, s. 404; *Mała encyklopedia wojskowa*, t. 3, Warszawa 1971, s. 418–419; W. Tkaczew, *Zależność Wojska Polskiego...*, s. 54.

³⁵ J. Kaczmarek, Cz. Staciwa, S. Zapolski, *op. cit.*, s. 151–153; *Mała encyklopedia wojskowa*, t. 3, Warszawa 1971, s. 418; W. Tkaczew, *Zależność Wojska Polskiego...*, s. 54–55.

czym Zjednoczonego Dowództwa ZSZ był *dowódca naczelny* (wraz ze swoimi zastępcami). Pierwszym dowódcą naczelnym Zjednoczonych Sił Zbrojnych – (wydzielonych przez państwa, które podpisały UW) – został marszałek ZSRR Iwan Koniew. Jego *zastępcami* byli ministrowie obrony państw-stron UW, którym powierzono dowództwo nad siłami zbrojnymi (wydzielonymi przez wspomniane państwa, jako część składowa Zjednoczonych Sił Zbrojnych). Uchwałą Doradczego Komitetu Politycznego – przy dowódcy naczelnym ZSZ – powołano *Sztab Zjednoczonych Sił Zbrojnych*³⁶ (w jego skład weszli stali przedstawiciele Sztabów Generalnych państw-stron UW). Sztab był organem wykonawczym *Zjednoczonego Dowództwa*. Pracą tego organu (mającego swoją siedzibę w Moskwie) kierował szef Sztabu ZSZ. Do 16.06.1969 roku – naczelny dowódca ZSZ i jego zastępcy (a wśród nich ministrowie obrony narodowej państw-stron UW) i szef Sztabu ZSZ – wchodził w skład *Zjednoczonego Dowództwa Zjednoczonych Sił Zbrojnych UW*³⁷. Opisany w miarę

³⁶ M. Jurek, E. Skrzykowski, *op. cit.*, s. 364; J. Kaczmarek, Cz. Staciwa, S. Zapolski, *op. cit.*, s. 172–173; A. Marcinkowski, *op. cit.*, s. 237–239; M. Plikus, *op. cit.*, s. 312–406; B. Potyrała, R. Fudali, *op. cit.*, s. 478–488; W. Tkaczew, *Zależność Wojska Polskiego...*, s. 55. Z wymienionych tutaj źródeł wynika, że szefami Sztabu Zjednoczonych Sił Zbrojnych UW w latach 1955–1991 byli generałowie armii z ZSRR: Aleksiej Antonow (14.05.1955–16.06.1962), Paweł Batow (17.06.1962–23.11.1965), Michaił Kazakow (24.11.1965–4.08.1968), Siergiej Sztemienko (5.08.1968–1976), Anatolij Gribkow (1976–14.02.1989), Władimir Łobow (15.02.1989–31.03.1991).

³⁷ L. Grot, T. Konecki, E. Nalepa, *op. cit.*, s. 322–323; M. Jurek, E. Skrzykowski, *op. cit.*, s. 335–348 i 364; A. Marcinkowski, *op. cit.*, s. 236–237; M. Plikus, *op. cit.*, s. 312–313 i 408–409; http://pl.wikipedia.org/wiki/Uk_%C5%82ad_Warszawski; B. Potyrała, R. Fudali, *op. cit.*, s. 16–121 i 477–488; W. Tkaczew, *Zależność Wojska Polskiego...*, s. 55–59. Z opisanych tutaj źródeł wynika, że: **a**) w latach 1955–1991 *dowódcami naczelnymi* Zjednoczonych Sił Zbrojnych UW byli marszałkowie ZSRR: Iwan Koniew (14.05.1955–23.07.1960), Andriej Greczko (24.07.1960–6.07.1967), Iwan Jakubowski (7.07.1967–30.11.1976), Wiktor Kulikow (1.12.1976–14.02.1989) i gen. armii ZSRR Piotr Łuszew (15.02.1989–31.03.1991); **b**) w latach 1957–1991 *przedstawicielami Naczelnego Dowódcy ZSZ UW w Wojsku Polskim* byli: gen. lejtn. Wasilij Czernyszew (1957–1961), gen. płk Dmitrij Żerbin (1962–1968), gen. płk Aleksandr Koźmin (1968–1974), gen. armii Afanasij Szczegłow (1974–1984), gen. płk Władimir Siwienok (1984–1991); **c**) w latach 1955–1991 *zastępcami dowódcy naczelnego ZSZ UW* byli m.in.: marszałek Polski Konstanty Rokossowski (1955–1956), marszałek Polski Marian Spychalski (1956–1957); gen. broni: Zygmunt Duszyński (1957–1965), Jerzy Bordziłowski (1965–1968), Tadeusz Tuczański (1968–1972), gen. Eugeniusz Molczyk (1972–1984), Antoni Jasiński (1984–1991).

prosty system dowodzenia funkcjonujący podczas pierwszych czternastu lat istnienia Układu Warszawskiego zapewniał realizację jego zadań obronnych.

Istotne zmiany systemu dowodzenia Układem Warszawskim nastąpiły podczas posiedzenia DKP w Budapeszcie (17.03.1969 roku). Wtedy zatwierdzono: nowy *Statut Zjednoczonych Sił Zbrojnych i Zjednoczonego Dowództwa*; inne dokumenty, doskonalące strukturę i system dowodzenia Zjednoczonych Sił Zbrojnych (m.in. *Statut Komitetu Ministrów Obrony*). Zgodnie z podjętymi tam decyzjami DKP: w systemie obronnym „wspólnoty socjalistycznej” szczególną rolę odgrywały siły zbrojne i organy wojskowe Układu Warszawskiego. Wiodącą rolę w strukturze wojskowej UW spełniało Zjednoczone Dowództwo, którego zadaniem było: wcielanie w życie postanowień Doradczego Komitetu Politycznego; umacnianie więzi sojuszniczych w bratnich armiach; podwyższanie ich zdolności bojowej i zapewnienie stałej gotowości do obrony zdobyczy socjalizmu i niezawisłości narodowej. Działalnością Zjednoczonego Dowództwa kierował dowódca naczelny Zjednoczonych Sił Zbrojnych UW. Zastępców naczelnego dowódcy ZSZ do spraw armii narodowych wyznaczały rządy państw-stron UW (z reguły byli to zastępcy ministrów obrony lub szefowie sztabów generalnych). Organem dowodzenia naczelnego dowódcy był Sztab Zjednoczonych Sił Zbrojnych. Do jego obowiązków należało m.in.: roczne oraz perspektywiczne planowanie przedsięwzięć szkoleniowych; uogólnianie doświadczeń i wypracowywanie odpowiednich zaleceń; opracowywanie i przeprowadzanie manewrów, ćwiczeń i gier wojennych na różnych szczeblach dowodzenia, przede wszystkim na strategiczno-operacyjnym; przygotowywanie posiedzeń Komitetu Ministrów Obrony i Rady Wojskowej ZSZ oraz realizowanie jej zaleceń. Sztab ZSZ utrzymywał ścisłe, robocze kontakty ze sztabami generalnymi i innymi centralnymi organami sojuszniczych armii. W jego składzie osobowym byli generałowie i oficerowie reprezentujący wszystkie armie UW. O rezultatach działalności naczelnych organów wojskowych sojuszu naczelny dowódca ZSZ informował: Doradczy Komitet Polityczny, rządy poszczególnych państw UW, Komitet Ministrów Obrony. Zjednoczone Dowództwo i Sztab ZSZ stały się organami funkcjonującymi permanentnie. Kierowały one całokształtem bieżącej działalności wojskowej UW, czuwały nad wysokim poziomem wyszkolenia bojowego wszystkich armii UW i wyposażeniem ich w najnowocześniejszy sprzęt bojowy. Do zadań tych organów należało: wypracowywanie koalicyjnych planów strategicznych i zapewnienie warunków pomyślnej ich realizacji w wypadku ewentualnej agresji na któregokolwiek członka sojuszu; podniesienie poziomu wyszkolenia bojowego wojsk i zapewnienie jak najlepszych warunków współdziałania sojuszniczych armii; przygotowywanie wspólnych

ćwiczeń i manewrów wojskowych ZSZ; formułowanie zaleceń dotyczących systemu zaopatrzenia wojsk operacyjnych, zabezpieczenia terytoriów krajów przed niespodziewanym atakiem oraz przygotowania teatrów działań wojennych. Ze szczególną uwagą te naczelne organa dowodzenia śledziły stan wyszkolenia operacyjno-taktycznego wojsk wchodzących w skład ZSZ, kierowały ich wspólnymi przedsięwzięciami, wypracowywały zalecenia dotyczące szkolenia bojowego oraz właściwego przygotowania zaplecza³⁸. O efektach działalności powyższych organów wojskowych UW naczelnny dowódca Zjednoczonych Sił Zbrojnych informował także rządy państw członkowskich tego sojuszu.

Zakończenie

- 1) W latach 1945–1956 ZSRR miał pełny nadzór nad WP, gdyż: ministrem obrony narodowej (ON) Polski był marszałek Konstanty Rokossowski z AR (7.11.1949–21.11.1956); wiceministrami ON byli generałowie z AR (gen. dyw. Wsiewłod Strażewski 30.03.1945–14.02.1946, gen. armii Stanisław Popławski 2.04.1949–13.11.1956, gen. broni Władysław Korczyc 14.12.1949–8.02.1954); szefami Sztabu Generalnego WP byli generałowie z AR (gen. broni Władysław Korczyc 1.09.1944–1.10.1944 i 1.01.1945–18.01.1954, gen. broni Jerzy Bordziłowski 19.01.1954–5.01.1965)³⁹.
- 2) Informacje zawarte w punkcie 1 i 2 niniejszego opracowania jednoznacznie dowodzą, że w interesującym nas okresie władze polityczne i służby specjalne ZSRR miały pełną kontrolę nad polskim kontrwywiadem oraz wywiadem wojskowym.
- 3) W okresie istnienia Układu Warszawskiego naczelnymi dowódcami jego Zjednoczonych Sił Zbrojnych byli radzieccy marszałkowie. Natomiast ich zastępcami ministrowie, a później wiceministrowie obrony narodowej PRL i innych państw UW. W podobny sposób obsadzano stanowisko szefa Sztabu Zjednoczonych Sił Zbrojnych UW. Powierzano je generałowi z AR, a jego zastępcami byli generałowie z WP oraz innych państw Układu Warszawskiego. Także przedstawicielami dowódcy naczelnego

³⁸ M. Jurek, E. Skrzypkowski, *op. cit.*, s. 364; J. Kaczmarek, Cz. Staciwa, S. Zapolski, *op. cit.*, s. 172–173; A. Marcinkowski, *op. cit.*, s. 237–239; http://pl.wikipedia.org/wiki/Uk%C5%82ad_Warszawski; M. Plikus, *op. cit.*, s. 312–406; W. Tkaczew, *Zależność Wojska Polskiego...*, s. 56–58.

³⁹ L. Grot, T. Konecki, E. Nalepa, *op. cit.*, s. 351–352.

Zjednoczonych Sił Zbrojnych UW przy WP byli zawsze generałowie AR. Dotychczas opisane fakty wskazują, że wszystkie istotne stanowiska w UW obsadzano sowieckimi wojskowymi. Potwierdza to tezę o istnieniu pełnej kontroli ZSRR nad siłami zbrojnymi i polityką obronną państw-stron Układu Warszawskiego.

W praktyce Układu Warszawski często był orężem wykorzystywanym przez ZSRR, do jego polityki konfrontacyjnej z *Zachodem*. Miał być i był militarną przeciwwagą dla NATO. Jego wojska były rozmieszczone wzdłuż *żelaznej kurtyny*, a w sztabach UW przygotowywano plany ataku na zachód Europy. Ze względu na dwustronne umowy (pomiędzy ZSRR a państwami UW) jednostki wojskowe AR mogły stacjonować na terytoriach wspomnianych państw. W praktyce zdarzało się, że decyzje o rozlokowaniu tych jednostek wojskowych na terytoriach państw UW były wymuszane przez stronę sowiecką. Tak było po interwencji wojsk UW w Czechosłowacji w sierpniu 1968 r., gdy pod naciskiem ZSRR premier Czechosłowacji O. Czernik 16.10.1968 roku podpisał układ „O czasowym stacjonowaniu wojsk radzieckich na terenie CSRS”⁴⁰.

Od państw należących do Układu Warszawskiego strona sowiecka otrzymywała też wszelkie informacje na temat ich wojsk, stanowiących integralną część ZSZ UW. Dotyczyły to ich organizacji, uzbrojenia, dyslokacji poszczególnych jednostek wojskowych, personaliów wyższych dowódców. Sama natomiast nie podawała istotnych danych dotyczących swych wojsk, nawet tych wchodzących w skład ZSZ UW. W Sztabie Generalnym AR znane były plany mobilizacyjne i czynności państw-stron UW, odnoszące się do prognozowanych działań w stanie wojny. Jednak sojusznikom z Układu władze ZSRR nie ujawniały tego rodzaju zamierzeń AR. W ramach UW dość często przeprowadzono wspólne manewry, ćwiczenia rodzajów sił zbrojnych, czy też ćwiczenia taktyczne. Dzięki temu władze polityczne ZSRR na bieżąco były informowane o nastrojach, stanie wyszkolenia i wyposażenia żołnierzy z sojusznicznych armii. Stwarzało to także warunki sprzyjające rozpoznawaniu sytuacji polityczno-militarnej w państwach-stronach UW. Tym bardziej, że na terytorium niektórych państw członkowskich zostały rozlokowane wojska sowieckie, a ich status regulowały umowy zawarte przez ZSRR z tymi krajami. Oficjalnie wszystko to odbywało się za zgodą zainteresowanych państw, a także przy

⁴⁰ M. Czech, *Portret Piotra Szelesta. Ukrainę lubił, za ojczyznę miał Moskwę*, w: *Gazeta Wyborcza* nr 126 z 30–31.05.2009, s. 27–28; A. Garlicki i A. Paczkowski (opracowanie i wstęp), *Zaciskanie pętli. Tajne dokumenty dotyczące Czechosłowacji 1968 r.*, Warszawa 1995, s. 149–156, 170–185 i 256–259; J. Palmowski, *op. cit.*, t. 5, s. 192–193; A. Targowski, *Dogonić czas*, Warszawa 1993, s. 244–245.

pełnym poszanowaniu ich suwerenności. Faktycznie Układ Warszawski był elementem równowagi strachu w Europie, na jego przeciwnym biegunie było NATO. Na szczęście nie doszło nigdy do starcia zbrojnego między tymi dwoma sojuszami. Natomiast dla państw, usytuowanych w strefie wpływów ZSRR udział w UW implikował zabójcze skutki dla ich budżetów, ponieważ na obronę i przemysł obronny musiały one przeznaczyć znaczną część swoich środków finansowych. Dlatego też po 1989 roku większość tych państw dążyła do wyrwania się spod kurateli UW. Dzięki tym dążeniom i przemianom politycznym w państwach należących do Układu Warszawskiego – 1.07.1991 roku został on rozwiązany⁴¹.

⁴¹ W. Tkaczew, *Zależność Wojska Polskiego...*, s. 70–71.